

Кадук О. О.

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

Статтю присвячено дослідженню доктринальних і практичних підходів до встановлення причинно-наслідкового зв'язку в приватно-правових відносинах. Зроблено акцент передовсім на деліктних відносинах як на найменш дослідженій темі. Розглянуто базові концепції причинно-наслідкового зв'язку, а саме «but for» test і «conditio sine qua non», та зроблено висновок, що вони не завжди є єдино застосовні. Питання наявності причинно-наслідкового зв'язку ускладнюється, коли наслідки неправомірної дії чи бездіяльності є непередбачуваними, коли є переривання причинно-наслідкового зв'язку свідомими рішеннями інших осіб та у разі множинності причин. За допомогою порівняльно-правового аналізу концепцій, які існують у різних юрисдикціях, та дослідження практики застосування цих концепцій запропоновано вирішення питання про наявність причинно-наслідкового зв'язку в таких випадках. Зокрема, проаналізовано принцип передбачуваності наслідків у договірному праві, виведений у справі англійського суду «Hadley v. Baxendale», та аналоги цього принципу в деліктному праві. Досліджено залежність наявності причинно-наслідкового зв'язку від характеру наслідків на прикладі справи англійського суду «Jolley v Sutton LBC». Щодо випадків, коли причинно-наслідковий зв'язок переривається свідомими рішеннями інших осіб, досліджено справу Суду справедливості ЄС «Kone AG and Others v. ÖBB-Infrastruktur AG» та Постанову Верховного Суду від 27.02.2019 у справі № 755/2545/15-ц. Щодо проблеми встановлення причинно-наслідкового зв'язку у разі наявності альтернативної причинності досліджено інструмент «materially contributing cause», який вивів Верховний Суд Канади у справі «Athey v. Leonati». Також продемонстровано підхід Верховного Суду у разі множинної причинності на прикладі Постанови Верховного Суду від 05.06.2019 у справі № 757/21639/15-ц.

Ключові слова: «but for» test, conditio sine qua non, прямий причинно-наслідковий зв'язок, Hadley v. Baxendale, передбачуваність наслідків, теорія адекватного причинного зв'язку, множинність причин.

Вступ

В Україні поняття причинно-наслідкового зв'язку доволі добре розроблене в межах встановлення складу кримінального правопорушення, тоді як у господарських, цивільних та інших приватних правовідносинах ця концепція потребує значно більшого дослідження. Окрім того, у цій статті увагу переважно буде приділено саме встановленню причинно-наслідкового зв'язку у деліктних правовідносинах, адже саме щодо останніх виникає найбільше запитань.

Внесок у розвиток поняття причинно-наслідкового зв'язку в приватних правовідносинах зробили вітчизняні вчені С. Гринько, Б. Карнаух, Г. Болотова, Д. Тимошенко, А. Коструба, В. Примак та ін. Цю проблематику розробляли також такі радянські вчені, як О. Іоффе, В. Кофман, Н. Єгоров, В. Кудрявцев.

Треба зважати на те, що хоча причинно-наслідковий зв'язок набув розвитку переважно в доктрині та практиці кримінального права,

це загальнофілософське поняття¹. Отже, деякі основні принципи встановлення причинно-наслідкового зв'язку спільні як для приватних галузей права, так і для публічних.

Основним інструментом для встановлення наявності причинно-наслідкового зв'язку в англосаксонській системі права є «but for» test, якому в континентальній системі відповідає правило «conditio sine qua non»².

«But for» test використовується як у деліктному праві, так і в договірному³. Наявність причинно-наслідкового зв'язку за цим тестом перевіряється шляхом встановлення, чи була б шкода, якби не було тієї чи іншої дії або бездіяльності. І якщо шкода наявна незалежно від поведінки

¹ Михаил Шаргородский, *Избранные работы по уголовному праву* (Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003), 85.

² Богдан Карнаух, «Причинний зв'язок у деліктному праві: рефлексія над тестом “якби не”», *Проблеми законності* 147 (2019): 77, <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.174065>.

³ Hillel David, W. Paul McCague, and Peter F. Yaniszewski, “Proving Causation Where the But For Test Is Unworkable,” *The Advocates Quarterly* 22 (2005): 218, https://mccagueborlack.com/uploads/articles/43/hd-pm-py_proving-causation.pdf?1299245845.

суб'єкта, то причинно-наслідкового зв'язку немає, і навпаки.

Conditio sine qua non (неодмінна умова) дослівно перекладається як «умова, без якої не». Тобто причиною чогось повинна бути дія чи бездіяльність, без якої такі наслідки в загальному перебігу причинно-наслідкових зв'язків є неможливими⁴.

Як бачимо, основні ідеї цих концепцій практично ідентичні. Проте неможливо встановити наявність причинно-наслідкового зв'язку за допомогою лише цих тестів, адже такою причиною шкоди за цими тестами може вважатися будь-яка дія, яка передувала і так чи інакше вплинула на вчинення шкоди⁵. Наприклад, народження правопорушника може бути «умовою, без якої не» сталося б правопорушення, хай би як абсурдно це звучало. Саме тому згодом було розроблено низку інструментів у різних юрисдикціях, які більшою мірою обмежують наявність такого причинного зв'язку. Певним чином обмежила концепцію «conditio sine qua non» теорія можливості і дійсності О. Іоффе. За цією теорією для встановлення причинно-наслідкового зв'язку потрібно вирішити, чи певна причина створила лише можливість певного наслідку чи перетворила його на дійсність. Вчений стверджує, що причиною може бути лише та дія чи бездіяльність, яка утворила дійсність, а не створила лише можливість⁶.

Звичайно, є випадки, коли встановлення причинно-наслідкового зв'язку є питанням факту, а не права, наприклад, останній може встановлюватися на підставі акта медико-соціальної експертної комісії (МСЕК) або ж сертифіката Торгово-промислової палати (ТПП). Зокрема, у Постанові ВС від 20.12.2018 у справі № 320/7144/16 «причинно-наслідковий зв'язок між інвалідністю позивача та проходження ним військової служби встановлено актом МСЕК»⁷. Окрім того, навіть без відповідних експертиз встановити причинно-наслідковий зв'язок може бути порівняно просто, наприклад, коли водій автомобіля збиває пішохода на пішохідному переході. У цьому випадку за відсутності будь-яких інших юридично значущих фактів причинно-наслідковий зв'язок очевидний, адже причиною завданої пішоходу шкоди став саме наїзд на нього конкретного автомобіля. До речі, існує й «дзеркальна» практика стягнення шкоди

з пішохода, який, порушивши правила дорожнього руху, завдав шкоди автомобілю. У Постанові від 20.11.2019 у справі № 296/2509/16-ц ВС визнав, що «з урахуванням наявності у діяч пішохода вини щодо порушення ПДР, внаслідок яких (причинно-наслідковий зв'язок) іншим учасникам дорожнього руху було завдано майнову або моральну шкоду, пішохід має нести цивільно-правову відповідальність щодо відшкодування шкоди на загальних підставах»⁸.

Проте метою цієї статті є все ж розглянути складніші випадки та проаналізувати інструменти, якими може користуватися суддя, аби встановити, чи наявний причинно-наслідковий зв'язок у цих випадках. Уявімо, що в результаті наїзду пішохід запізнівся на важливу зустріч, у результаті чого не було укладено певної угоди і певна особа зазнала збитків. Чи є в такому випадку причинно-наслідковий зв'язок між діями водія і збитками сторони? Або ж уявімо, що водій завдав невеликих ушкоджень пішоходу, але в результаті того, що пішохід мав певні проблеми зі здоров'ям, це призвело до значного погіршення його стану. Чи є в цьому випадку причинно-наслідковий зв'язок між діями водія та шкодою, яку він не міг передбачити?

Постановою Пленуму ВСУ № 6 від 27.03.1992 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» було встановлено, що така шкода, окрім іншого, повинна відшкодовуватися за умови наявності безпосереднього причинного зв'язку⁹. Суди дотримуються правила, що відшкодування шкоди можливе лише у разі прямого, безпосереднього причинного зв'язку¹⁰. Поняття «прямий» та «безпосередній» у практиці вживаються як синоніми. Крім того, суди використовують тест на наявність причинно-наслідкового зв'язку. Він полягає в тому, що «для встановлення існування причинного зв'язку потрібно довести, що: 1) протиправна поведінка передувала настанню шкідливих наслідків; 2) шкідливі наслідки є результатом

⁴ Дмитро Тимошенко, «Філософсько-правовий аспект причинно-наслідкового зв'язку як умова матеріальної відповідальності працівника», *Проблеми законності* 126 (2014): 79, <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8325/1/11.pdf>.

⁵ Там само.

⁶ Олімпіад Іоффе, *Ответственность по советскому гражданскому праву* (Ленинград: ЛГУ, 1955), 221.

⁷ Постанова Верховного Суду, справа № 320/7144/16, 20 червня 2018, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78715646>.

⁸ Постанова Верховного Суду, справа № 296/2509/16-ц, 20 листопада 2019, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836172>.

⁹ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6, *Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди*, 27 березня 1992, ст. 43, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

¹⁰ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6, *Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди*, 27 березня 1992, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>; Постанова Центрального апеляційного господарського суду, справа № 908/1845/20, 24 травня 2021, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97313237>; Постанова Верховного Суду України, справа № 925/17/18, 12 березня 2019, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80548809>; Постанова Львівського апеляційного суду, справа № 462/1831/18, 29 вересня 2020, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92062562>.

протиправної поведінки особи-заподіювача шкоди»¹¹. Такі ознаки видаються очевидними, проте їх застосування на практиці часто потребує глибокого аналізу. Наприклад, згідно з матеріалами справи (Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 24.05.2021 у справі № 908/1845/20) позивач, який є орендодавцем, зазнав збитків через те, що відповідач, який є постачальником електроенергії, не приєднується до електромереж, бо міська рада не надавала дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки під електроустановку. У результаті цього позивач зазнав збитків, оскільки не зміг як орендодавець зі свого боку забезпечити потреби орендарів у електроенергії. Суд, відмовляючи позивачу, зазначив, зокрема, таке: «наведені договори оренди укладені 01.04.2017, а договір з Відповідачем укладений 20.04.2017, отже, зобов'язання Відповідача за цим договором не мають відношення до раніше укладених договорів оренди»¹². Інакше кажучи, немає умови про те, що наслідок повинен слідувати за причиною.

Отже, можна простежити низку причин, за яких встановлення причинно-наслідкового зв'язку суттєво ускладнюється. У цій статті чинники, які можуть ускладнювати встановлення наявності причинно-наслідкового зв'язку, згруповано в такі категорії: непередбачуваність наслідків, переривання причинно-наслідкового зв'язку свідомими рішеннями інших осіб та множинність причин. Ми не маємо на меті класифікувати такі чинники, їх об'єднано виключно задля якісного структурування і подання матеріалу.

Для сформування підходів для виявлення причинно-наслідкового зв'язку варто розглянути підходи, які використовуються в різних правових системах, судову практику різних країн, а також справи Європейського суду справедливості.

Непередбачуваність наслідків

В англійському договірному праві існує принцип, встановлений у 1854 р. у справі «*Hadley v. Baxendale*»¹³, який полягає в тому, що сторона, яка завдала збитків, відповідальна лише за ті збитки, які вона могла передбачити. Цей принцип закладено і в статті 74 Віденської Конвенції¹⁴

про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, за якою розмір збитків не може перевищувати той, який сторона, яка порушила договір, могла б передбачити¹⁵. З договірних права цей принцип перекочував у деліктне право. М. Агарков та В. Кудрявцев ввели в обіг поняття типового причинного зв'язку, основним елементом якого є можливість передбачення наслідку особою¹⁶. Однак, на думку В. Кофмана, розуміння наслідків належить до розуміння вини, а не причинного зв'язку; встановлення причинно-наслідкового зв'язку не має зводитися лише до суб'єктивного сприйняття особою наслідків¹⁷.

Критерій передбачуваності наслідків, який існує в договірному праві, у деліктному праві набув форми типового причинного зв'язку. Пояснити його можна на вже згаданому прикладі з водієм авто та пішоходом. Якщо в результаті неправомірних дій водія пішохід не потрапить на зустріч, у результаті чого якась особа недоотримає якийсь прибуток, то такий наслідок не можна передбачити і тому він є нетиповим і непередбачуваним. Тобто причинно-наслідкового зв'язку може не бути також у випадку, коли ця шкода є надто віддаленою (*too remote*). Розмежувати віддалені та прямі наслідки можна на підставі критерію передбачуваності шкоди. Зазвичай віддаленим буде вважатися той наслідок, який відповідач не міг передбачити в момент вчинення тієї чи іншої дії чи бездіяльності¹⁸.

В англосаксонській правовій сім'ї такі наслідки навіть не повинні бути конкретними. Згідно з матеріалами знакової справи англійського суду «*Jolley v Sutton LBC*»¹⁹ місцева влада повинна була прибрати старий човен, який був пришвартований на березі і біля якого часто гралася діти. Проте не зробила цього, в результаті чого одна дитина сильно травмувалася. Суд визнав, що тут наявний причинно-наслідковий зв'язок, адже хоча конкретну шкоду місцева влада передбачити не могла, проте могла передбачити можливість завдання шкоди певного характеру²⁰.

¹⁵ Wayne Barnes, "Hadley v. Baxendale and Other Common Law Borrowings from the Civil Law," in *Texas Wesleyan law review* (Texas: Texas A&M University School of Law Texas, 2005), 627.

¹⁶ Владимир Кудрявцев, «Противоправное бездействие и причинная связь», *Советское государство и право* 5 (1967): 38–44; Михайл Агарков и Дмитрий Генкин, ред., *Гражданское право* 2: 396 (Москва: Госюриздат, 1938).

¹⁷ В. Кофман, «Основные вопросы причинной связи», *Вестник Ленинградского университета* 10 (1950): 113.

¹⁸ Владимир Михайлов, «Причинно-следственная связь как условие деликтной ответственности» (автореф. дис. канд. юрид. наук, Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2021), 11.

¹⁹ *Jolley v Sutton London Borough Council*, *Lawteacher.net*, accessed September 14, 2021, <https://www.lawteacher.net/cases/jolley-v-sutton.php?vref=1>.

²⁰ Михайлов, «Причинно-следственная связь как условие деликтной ответственности», 11.

¹¹ Постанова Львівського апеляційного суду, справа № 462/1831/18, 29 вересня 2020, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92062562>.

¹² Постанова Центрального апеляційного господарського суду, справа № 908/1845/20, 24 травня 2021, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97313237>.

¹³ *Hadley & Anor v. Baxendale & Ors*, EWHC, 23 February 1954, <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Exch/1854/J70.html>.

¹⁴ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, 11 квітня 1980, ст. 74, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text.

Дуже подібною до концепції передбачуваного, типового причинного зв'язку є німецька теорія адекватного причинного зв'язку (*Adäquanztheorie*)²¹. Згідно з цією теорією такий зв'язок між діями чи бездіяльністю правопорушника та завданими збитками існує, якщо такі його дії чи бездіяльність спричинили збитки за звичайного перебігу подій, без врахування певних специфічних наслідків²².

Отже, причинно-наслідковий зв'язок не може існувати, коли наслідки були непередбачуваними. Проте не варто плутати суб'єктивну сторону правопорушення та об'єктивну сторону, до якої належить причинно-наслідковий зв'язок. Тобто, вирішуючи, чи могла особа передбачити той чи інший наслідок, варто зважати не на конкретну людину у справі, а на середньостатистичну особу (*reasonable bystander*). Наслідки також не повинні бути конкретними, варто лише зважати на те, що заподіювач шкоди розумів, що може завдати шкоду певного характеру, близького до того, який фактично було завдано.

Переривання причинно-наслідкового зв'язку свідомими рішеннями інших осіб

Причинно-наслідкового зв'язку може не існувати у випадку, коли він переривається свідомими рішеннями інших суб'єктів чи іншими чинниками. У цьому контексті цікаво проаналізувати справу Суду справедливості ЄС «*Kone AG and Others v. ÖBB-Infrastruktur AG*», що розглядалася попередньо також у національному суді. У цій справі позивач вимагав компенсації збитків у розмірі 1 839 239,74 євро, які виникли в результаті купівлі ним у третіх осіб, які не є сторонами картелю, ліфтів та ескалаторів за ціною вищою, аніж вона могла б бути, якби картелю, який контролює ціноутворення основної маси такої продукції, не існувало, оскільки ці треті підприємства скористалися існуванням картелю, адаптувавши свої ціни до вищого рівня²³. Таке явище називають «парасольковим ціноутворенням» (*umbrella pricing*). Воно виникає тоді, коли підприємство, що не є стороною картелю, встановлює таку саму ціну, як і картель. Позивач просив відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок сплати ним вищих цін під час укладення

контрактів з підприємствами, які не є стороною цих картелів, на основі статті 101 Договору про функціонування ЄС, яка забороняє практики, наслідком яких є перешкоджання, обмеження або спотворення конкуренції на внутрішньому ринку²⁴. Позивач стверджував, що продавець, у якого він придбав ліфти та ескалатори, скористався існуванням на ринку картелів та встановив ціну, рівну ціні картелів, тобто був так званий «ефект парасольки»²⁵, про який і згадується в рішенні. Згідно з практикою австрійських судів немає належного причинно-наслідкового зв'язку між діями/бездіяльністю картелю та збитками, яких потенційно може зазнати покупець, оскільки цей зв'язок розриває самостійно прийняте рішення третьої особи. Крім того, ціноутворення пов'язане з великою кількістю чинників, які залежать не лише від існування картелю²⁶. Отримавши відмову в національному суді, компанія *ÖBB-Infrastruktur* звернулася до Європейського Суду справедливості. Останній своєю чергою виніс рішення на користь картелю, оскільки, спираючись, зокрема, на рішення у справі «*Vincenzo Manfredi and Others v. Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA and Others*», постановив, що питання наявності причинно-наслідкового зв'язку має вирішуватись згідно з національним правом²⁷.

Нагадаємо, що українські суди наполягають, що причинно-наслідковий зв'язок наявний лише тоді, якщо він є прямим та безпосереднім. Отже, позиція австрійських судів перегукується певним чином з позицією українських, адже у випадку, коли такий зв'язок переривається рішенням третьої сторони, його вже не можна назвати прямим і безпосереднім. М. Єгоров зазначає, що причинно-наслідковий зв'язок буде прямим, коли умова-причина може спричинити результат незалежно від інших умов, які виникли в конкретній ситуації, яка розглядається і яка має юридичне значення²⁸. Питання встановлення прямого та безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку є особливо гострим у сфері надання медичних послуг, адже результат медичного

²⁴ Там само.

²⁵ М. Гацалов, «Ефект парасольки», у *Сучасний економічний словник-довідник*, 2002, <http://reci.pp.ua/sovremennyiy-ekonomicheskii-slovar-spravochnik.html>.

²⁶ *Kone AG and Others v. ÖBB-Infrastruktur AG*, European Court of Justice, 5 May 2014, C-557/12.

²⁷ *Vincenzo Manfredi and Others v. Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA and Others*, European Court of Justice, 26 January 2006, Joined Cases C-295/04 to C-298/04, paragraph 64, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62004CJ0295&amr;qid=1624519361645>.

²⁸ Николай Егоров, «Причинная связь как условие юридической ответственности», *Советское государство и право* 9 (1981): 128.

²¹ Дмитрий Захаров, «Причинно-следственная связь как условие наступления ответственности за нарушение договора по немецкому гражданскому праву», *Правовая парадигма* 19, № 1 (2020): 135, <https://doi.org/10.15688/le.jvolsu.2020.1.19>.

²² Tobias Wagner, «Limitations of Damages for Breach of Contract in German and Scots Law», *Comparative Law/Rechtsvergleichung* 10, no. 1 (2014): 83, <http://hanselawreview.eu/wp-content/uploads/2016/08/Vol10No01Art04.pdf>.

²³ *Kone AG and Others v. ÖBB-Infrastruktur AG*, European Court of Justice, 5 May 2014, C-557/12, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0557>.

втручання може бути непередбачуваним через індивідуальні особливості організму²⁹ чи недотримання пацієнтом рекомендацій лікаря.

Наприклад, згідно з матеріалами справи³⁰ особа пошкодила руку, внаслідок чого з'явилася гематома, яка їй практично не заважала, тобто особа й далі могла керувати автомобілем і займатися іншими справами. Проте, оскільки гематома не сходила, особа звернулася до лікаря ТОВ «Боріс», який вправив їй руку, після чого особа помітила, що стан руки погіршився, тож вона звернулася ще до низки лікарів, які встановили, що можливою причиною є неправильне вправлення руки. Звернувшись до суду, особа вимагала компенсацію за завдану шкоду. Відповідач наполягав на тому, що причинно-наслідковий зв'язок відсутній, адже особа самостійно припинила лікування та самостійно розробляла руку. Отже, щоб встановити наявність причинно-наслідкового зв'язку, потрібно дати відповідь на запитання: що саме призвело до погіршення стану здоров'я – надання допомоги лікарем у ТОВ «Боріс» чи подальше самолікування позивача? Для того щоб це встановити, потрібно провести експертизу. Саме тому питання встановлення причинно-наслідкового зв'язку може бути питанням факту, а не права, хоча судді і не зобов'язані виносити рішення на основі експертизи, адже жоден доказ не має наперед встановленої сили. У цій справі суд дійшов висновку про наявність причинно-наслідкового зв'язку між погіршенням стану здоров'я позивача і діями відповідача, попри те що особа рекомендацій лікаря не дотримувалась.

Тобто, коли причинно-наслідковий зв'язок переривається свідомою діяльністю інших осіб і такі рішення безпосередньо вплинули чи могли вплинути на настання цих наслідків, такого зв'язку немає.

Множинність причин

«But for» test не діє також у випадку, коли є множинність причин і позивачу важко довести, що якби не порушення, вчинене відповідачем, такого б наслідку не було³¹. Тому Верховний Суд Канади у знаковому рішенні у справі «*Athey v. Leonati*» також дійшов висновку, що існують випадки, коли «but for» test незастосовний, і вивів інструмент «*materially contributing cause*». Останній полягає в тому, що у разі наявності

кількох дій чи бездіяльності та неможливості встановити, яка саме з них стала причиною шкоди, позивач не зобов'язаний доводити, що поведінка саме конкретного відповідача спричинила шкоду, а достатньо довести, що цей чинник суттєво вплинув (*materially contributed*) на те, щоб відповідні наслідки у вигляді конкретної шкоди настали³². Палата лордів у Британії у 1973 р. в рішенні у справі «*McGhee v. National Coal Board*» також дійшла висновку, що для того, щоб констатувати наявність причинно-наслідкового зв'язку, позивач повинен лише довести, що необережна поведінка найвірогідніше посприяла виникненню шкоди³³.

Зовсім протилежну позицію щодо причинно-наслідкового зв'язку зайняла Світова організація торгівлі у статті 4.2(b) Угоди про захисні заходи, згідно з якою «коли фактори, інші, ніж збільшення імпорту, одночасно завдають шкоди вітчизняній промисловості, така шкода не приписується збільшенню імпорту». Отже, держава не має права запроваджувати захисні механізми у разі, коли поряд з імпортом інші чинники несприятливо впливають на економіку країни. Це може бути пов'язано передовсім зі специфікою суб'єктного складу цих правовідносин, адже, на відміну від деліктних правовідносин між двома фізичними особами, суб'єкти права СОТ є набагато більш захищеними.

Питання множинності альтернативних причин також порушувалося у Постанові Верховного Суду від 05.06.2019 у справі № 757/21639/15-ц³⁴, а також в окремій думці судді О. Р. Кібенко від 07.02.2019³⁵ у цій справі. Позивач уклав договір строкового банківського вкладу в банківських металах, проте подальшу вимогу до банку щодо повернення вкладу залишено без задоволення, адже банк було віднесено до категорії неплатоспроможних, що унеможливило повернення вкладу. Саме тому позивач звернувся до фізичної особи, найбільш опосередкованого власника банку, у зв'язку з тим, що останньому не вдалося налагодити діяльність банку і він має нести цивільно-правову відповідальність за доведення

³² John Makins, "Causation in Tort Law – A Review of *Athey v. Leonati* (1996), 3 S.C.R. 458," *Cohen Highley lawyers*, 2014, <https://cohenhighley.com/articles/personal-injury-law/causation-in-tort-law-a-review-of-athey-v-leonati-1996-3-s-cr-458/>.

³³ *McGhee v. National Coal Board*, United Kingdom House of Lords, 15 November 1972 (United Kingdom), "To satisfy causation, a claimant need only prove that the negligent behaviour most likely made a material contribution to the injury," <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1972/7.html>.

³⁴ Постанова Верховного Суду, справа № 757/21639/15-ц, 5 червня 2019, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82526287>.

³⁵ Окрема думка судді Кібенко О. Р. у справі № 757/21639/15-ц, 7 лютого 2019, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80633802>.

²⁹ Алина Шаяхметова, «Громадянсько-правовая ответственность медицинских организаций: проблемы правового регулирования», *Правовое государство: теория и практика* 4, № 58 (2019): 123.

³⁰ Постанова Верховного Суду, справа № 755/2545/15-ц, 27 лютого 2019, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020404>.

³¹ Hillel David, W. Paul McCague, and Peter F. Yaniszewski, "Proving Causation Where the But For Test Is Unworkable," 218.

банку до неплатоспроможності. Судовими рішеннями, ухваленими в порядку адміністративного судочинства, встановлено, що саме власники істотної участі не вжили дієвих і своєчасних заходів з фінансової підтримки банку для приведення його діяльності у відповідність до вимог законодавства України. Порухене питання фактично так і не було вирішене, адже суди не наважувалися винести рішення та займалися «відфутболюванням». Колегія суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду направила цю справу Великій Палаті Верховного Суду, яка повернула її для розгляду колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, посилаючись на те, що аналіз судової практики не виявив виключної правової проблеми із зазначеного питання. Суддя О. Р. Кібенко зазначила у своїй окремій думці щодо причинно-наслідкового зв'язку в цій справі таке: «У більшості випадків неплатоспроможність банку пов'язана з діями не тільки власників істотної участі, але й менеджменту банку. Негативний вплив на стан банку можуть мати і дії регулятора (НБУ) чи самого Фонду. Більш того, зменшення ліквідної маси, внаслідок чого вимоги вкладника залишилися непогашеними, може бути пов'язане і з неналежним виконанням Фондом своїх обов'язків на стадії ліквідації банку. Тому відкритим залишається питання, яким чином суд має встановити причинно-наслідковий зв'язок незаконних дій акціонера – власника істотної участі із завданими вкладнику або банку збитками. Ускладнюється вирішення цього питання в разі, якщо банк протягом певного періоду неодноразово перебував у проблемному стані і за цей період відбулася зміна акціонерного складу та менеджменту (як це відбувалося з ПАТ “КБ “Надра” у справі, що є предметом перегляду)»³⁶.

Ухвалюючи рішення 05.06.2019, суд відмовив у задоволенні позову, аргументуючи це тим, що позивач не довів «наявність всіх елементів складу цивільного правопорушення саме з боку відповідача»³⁷. Тобто позивач не довів, що лише дії чи бездіяльність відповідача серед інших причин призвели до його збитків.

У рішенні Верховного Суду від 25 травня 2021 р. у справі № 757/21639/15-ц суд зобов'язав керівництво банку виплатити шкоду. У цьому рішенні, на відміну від рішення 2019 р., було доведено, що «неплатоспроможність банку є наслідком як їх активних дій (ухвалення рішень,

підписання договорів, спрямованих на купівлю облігацій), так і пасивної бездіяльності. При цьому немає значення, на яку суму і які саме договори купівлі-продажу погодив чи підписав кожний з відповідачів»³⁸. Крім того, в цьому випадку, на відміну від попереднього рішення, суд презюмував, що «позивачі як керівники банку з відповідним ступенем кваліфікації та досвідом знали або повинні були знати про системне виведення активів з банку протягом 2014 р. шляхом укладення договорів купівлі-продажу облігацій»³⁹. У цьому рішенні зовсім не порушується питання причинно-наслідкового зв'язку, окрім як зазначення поняття такого зв'язку. Проте чітко названо одну причину неплатоспроможності банку – придбання явно збиткових, нічим не забезпечених облігацій двох підприємств на суму, що становить майже 60 % вартості всіх активів банку. Отже, в цьому рішенні на відміну від попереднього відсутня множинність причин, що дало можливість суду ухвалити рішення на користь позивачів.

Висновки

Ми дійшли висновку, що такі базові інструменти перевірки наявності причинно-наслідкового зв'язку, як «but for» test та «conditio sine qua non», не завжди здатні виконати свою функцію. Серед перепон, які не дозволяють їм цього зробити, виділено непередбачуваність наслідків, переривання причинно-наслідкового зв'язку свідомими рішеннями інших осіб чи іншими чинниками та множинність причин.

Причинно-наслідковий зв'язок існує, якщо він є прямим та безпосереднім, проте в цьому питанні суддя в Україні фактично керується лише своїм внутрішнім переконанням. У статті ми розглянули концепції різних юрисдикцій, які застосовуються для встановлення того, чи є причинно-наслідковий зв'язок прямим та безпосереднім, та аналогічні до них підходи, які можуть стати в пригоді українським суддям під час вирішення питання наявності складу правопорушення в тому чи іншому діянні чи бездіяльності у приватно-правових відносинах.

Для встановлення наявності такого зв'язку можна користуватися чинником передбачуваності, тобто в межах ситуації, яка склалася, середньостатистична особа, яка перебувала б у таких обставинах, як і особа-правопорушник, повинна була б передбачити настання відповідних

³⁶ Окрема думка судді Кібенко О. Р. у справі № 757/21639/15-ц, 7 лютого 2019.

³⁷ Постанова Верховного Суду, справа № 757/21639/15-ц, 5 червня 2019.

³⁸ Постанова Верховного Суду, справа № 910/11027/18, 25 травня 2021, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845>.

³⁹ Там само.

наслідків. Тобто такі наслідки не мають бути «специфічними», такими, які важко передбачити. Окрім того, у випадках, коли форма, в якій виражаються наслідки, є неочевидною, але є очевидним настання наслідків як таких, особа також буде нести відповідальність.

У разі ж множинності причин у різних юрисдикціях підходи до вирішення питання наявності причинно-наслідкового зв'язку суттєво різняться. В англосаксонській правовій системі у разі множинності причин достатньо довести, що якась одна з них найбільше вплинула на настання негативних наслідків, тоді як у практиці національних судів переважає думка, що для

існування причинно-наслідкового зв'язку треба довести, що одна причина прямо і безпосередньо вплинула на настання негативного наслідку і у разі множинності причин причинно-наслідкового зв'язку немає.

Отже, у справах, де причинно-наслідковий зв'язок встановити важко, потрібно послуговатися принципами, виробленими як національною практикою, так і практикою інших юрисдикцій. Адже нехтування такими принципами під час встановлення причинно-наслідкового зв'язку може призвести до порушення принципів справедливості, юридичної визначеності та загалом верховенства права.

Список використаної літератури

- Агарков, Михаил, Дмитрий Генкин, ред. *Гражданское право*. Т. 2. Москва: Госюриздат, 1938.
- Гасалов, М. *Сучасний економічний словник-довідник*. Ухта: УГТУ, 2002. <http://reci.pp.ua/sovremennyiy-ekonomicheskii-slovar-spravochnik.html>.
- Егоров, Николай. «Причинная связь как условие юридической ответственности». *Советское государство и право* 9 (1981): 126–31.
- Захаров, Дмитрий. «Причинно-следственная связь как условие наступления ответственности за нарушение договора по немецкому гражданскому праву». *Правовая парадигма* 19, № 1 (2020): 132–8. <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2020.1.19>.
- Иоффе, Олимпиад. *Ответственность по советскому гражданскому праву*. Ленинград: ЛГУ, 1955.
- Карнаух, Богдан. «Причинний зв'язок у деликтному праві: рефлексія над тестом “якби не”». *Проблеми законності* 147 (2019): 75–84. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.174065>.
- Кофман, В. «Основные вопросы причинной связи». *Вестник Ленинградского университета* 10 (1950): 111–126.
- Кудрявцев, Владимир. «Противоправное бездействие и причинная связь». *Советское государство и право* 5 (1967): 38–44.
- Михайлов, Владимир. «Причинно-следственная связь как условие деликтной ответственности». Автореф. дис. канд. юрид. наук, Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2021.
- Тимошенко, Дмитро. «Філософсько-правовий аспект причинно-наслідкового зв'язку як умова матеріальної відповідальності працівника». *Проблеми законності* 126 (2014): 78–84. <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8325/1/11.pdf>.
- Шаргородский, Михаил. *Избранные работы по уголовному праву*. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003.
- Шаяхметова, Алина. «Гражданско-правовая ответственность медицинских организаций: проблемы правового регулирования». *Правовое государство: теория и практика* 4, № 58 (2019): 122–6.
- Barnes, Wayne. “Hadley v. Baxendale and Other Common Law Borrowings from the Civil Law.” In *Texas Wesleyan law review*, 627–48. Texas: Texas A&M University School of Law Texas, 2005. <https://core.ac.uk/download/pdf/217218118.pdf>.
- David, Hillel, W. Paul McCague, and Peter F. Yaniszewski. “Proving Causation Where the But For Test Is Unworkable.” *The Advocates Quarterly* 22 (2005): 216–38. https://mccagueborlack.com/uploads/articles/43/hd-pm-py_proving-causation.pdf?1299245845.
- Jolley v Sutton London Borough Council. *Lawteacher.net*. Accessed September 14, 2021. <https://www.lawteacher.net/cases/jolley-v-sutton.php?vref=1>.
- Makins, John. “Causation in Tort Law – A Review of Athey v. Leonati (1996), 3 S.C.R. 458.” *Cohen Highley lawyers*, 2014. <https://cohenhighley.com/articles/personal-injury-law/causation-in-tort-law-a-review-of-athey-v-leonati-1996-3-s-c-r-458>.
- Wagner, Tobias. “Limitations of Damages for Breach of Contract in German and Scots Law.” *Comparative Law/Rechtsvergleichung* 10, no. 1 (2014): 73–97. <http://hanselawreview.eu/wp-content/uploads/2016/08/Vol10No01Art04.pdf>.

Bibliography

- Agarkov, Mikhail, and Dmitrii Genkin, editors. *Grazhdanskoe pravo*. Vol. 2. Moscow: Gosiurizdat, 1938 [in Russian].
- Barnes, Wayne. “Hadley v. Baxendale and Other Common Law Borrowings from the Civil Law.” In *Texas Wesleyan law review*, 627–48. Texas: Texas A&M University School of Law Texas, 2005. <https://core.ac.uk/download/pdf/217218118.pdf>.
- David, Hillel, W. Paul McCague, and Peter F. Yaniszewski. “Proving Causation Where the but for Test Is Unworkable.” *The Advocates Quarterly* 22 (2005): 216–38. https://mccagueborlack.com/uploads/articles/43/hd-pm-py_proving-causation.pdf?1299245845.
- Egorov, Nikolai. “Prichinnaia sviaz kak uslovie iuridicheskoi otvetstvennosti.” *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 9 (1981): 126–31 [in Russian].
- Gatsalov, M. *Suchasnyi ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk*. Ukhta: UHTU, 2002. <http://reci.pp.ua/sovremennyiy-ekonomicheskii-slovar-spravochnik.html> [in Ukrainian].
- Ioffe, Olimpiad. *Otvetstvennost po sovetskomu grazhdanskomu pravu*. Leningrad: LGU, 1955 [in Russian].
- Jolley v Sutton London Borough Council. *Lawteacher.net*. Accessed September 14, 2021. <https://www.lawteacher.net/cases/jolley-v-sutton.php?vref=1>.
- Karnaukh, Bohdan. “Causation in Tort Law: Review of the “but for” Test.” *Problems of Legality* 147 (2019): 75–84. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.174065> [in Ukrainian].
- Kofman, V. “Osnovnye voprosy prichinnoi sviazi.” *Vestnik Leningradskogo universiteta* 10 (1950): 111–126 [in Russian].
- Kudriavtcev, Vladimir. “Protivopravnoe bezdeistvie i prichinnaia sviaz.” *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 5 (1967): 38–44 [in Russian].
- Makins, John. “Causation in Tort Law – A Review of Athey v. Leonati (1996), 3 S.C.R. 458.” *Cohen Highley lawyers*, 2014. <https://cohenhighley.com/articles/personal-injury-law/causation-in-tort-law-a-review-of-athey-v-leonati-1996-3-s-c-r-458>.
- Mikhailov, Vladimir. “Prichinno-sledstvennaia sviaz kak uslovie deliktnoi otvetstvennosti.” PhD diss., Lomonosov Moscow State University, 2021 [in Russian].

- Shaiakhmetova, Alina. "Grazhdansko-pravovaia otvetstvennost meditsinskikh organizatsii: problemy pravovogo regulirovaniia." *Pravovoe gosudarstvo: teoriia i praktika* 4, no. 58 (2019): 122–6 [in Russian].
- Shargorodskii, Mikhail. *Izbrannye raboty po ugovnomu pravu*. St. Petersburg: Iurid. tsentr Press, 2003 [in Russian].
- Tymoshenko, Dmytro. "Philosophical and legal aspects of cause-effect relation as a condition of property accountability of employee." *Problems of Legality* 126 (2014): 78–84. <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8325/1/11.pdf> [in Ukrainian].
- Wagner, Tobias. "Limitations of Damages for Breach of Contract in German and Scots Law." *Comparative Law/Rechtsvergleichung* 10, no. 1 (2014): 73–97. <http://hanselawreview.eu/wp-content/uploads/2016/08/Vol110No01Art04.pdf>.
- Zakharov, Dmitrii. "Causation as a condition for liability for breach of contract under German Civil Law." *Legal Concept* 19, no. 1 (2020): 132–8. <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2020.1.19> [in Russian].

Olha Kaduk

CAUSATION AS AN ELEMENT OF THE COMPOSITION OF THE OFFENCE IN PRIVATE-LEGAL RELATIONS

In this article the author analyzes causation with the emphasis on tort relations. Nevertheless, causation is a fundamental concept that is applicable to all areas of law, especially causation in tort relations in Ukraine is the least examined issue.

The basic conceptions of causation were overlooked, in particular the "but for" test and "conditio sine qua non" which establish that causation exists only in the case act or omission is a necessary antecedent for the concrete consequences. To fulfill the requirement of causation existence between the act or omission and the consequence, such causation should be direct. However, whether the causation is direct or not in tort cases is often left to judicial activism. So the main objective of this article is to specify certain instruments which can be used to establish the existence of causation. Moreover, there are certain burdensome obstacles that complicate this objective, such as when the consequences of the unlawful act or omission are unpredictable, when causation is interrupted by the act or omission of a third independent decision-maker or when there are multiple causes, which could lead to a particular consequence.

Thereby, to reach that goal many approaches used in various jurisdictions were analyzed. Firstly, the predictability principle in the contract law settled in *Hadley v. Baxendale* and analogues of this principle in tort law were examined. Secondly, the dependence of the presence of a causation on the nature of consequence was analyzed with the reference to the case *Jolley v. Sutton LBC*. Thirdly, the difficulty of establishing causation in cases when causation is interrupted by the act or omission of independent decision-maker was managed to be addressed by means of analyzing the case of European Court of Justice *Kone AG and Others v. ÖBB-Infrastruktur AG*. Fourthly, "materially contributing cause", developed in *Athey v. Leonati* was studied in context of multiple causation.

To establish the existence of causation, the factor of predictability can be used, i.e. in the current situation, the reasonable bystander, who would be in the same circumstances as the offender, would have to anticipate the occurrence of the corresponding consequences. That is why, the consequences should not be "specific" or unpredictable.

In case of multiple causes, the approaches to address the issue of causation differ significantly. For example, in the Anglo-Saxon legal family in case of multiple causes, it is sufficient to prove that one of them had greater impact on the occurrence of negative consequences than the others. Whereas in the practice of national courts, it is necessary to prove that one cause directly and indirectly affected the occurrence of a negative consequence and that in the case of multiple causes of a causal link, there is no causation.

Thus, in cases where it is difficult to establish a causal link, it is necessary to use the principles developed by both the national practice and the practice of other jurisdictions. Neglecting such principles in establishing causation can lead to a violation of legal certainty and the rule of law in general.

Keywords: "but for" test, *conditio sine qua non*, direct causal relationship, *Hadley v. Baxendale*, predictability of consequences, theory of adequate causation, multiple causes.

Матеріал надійшов 21.09.2021

